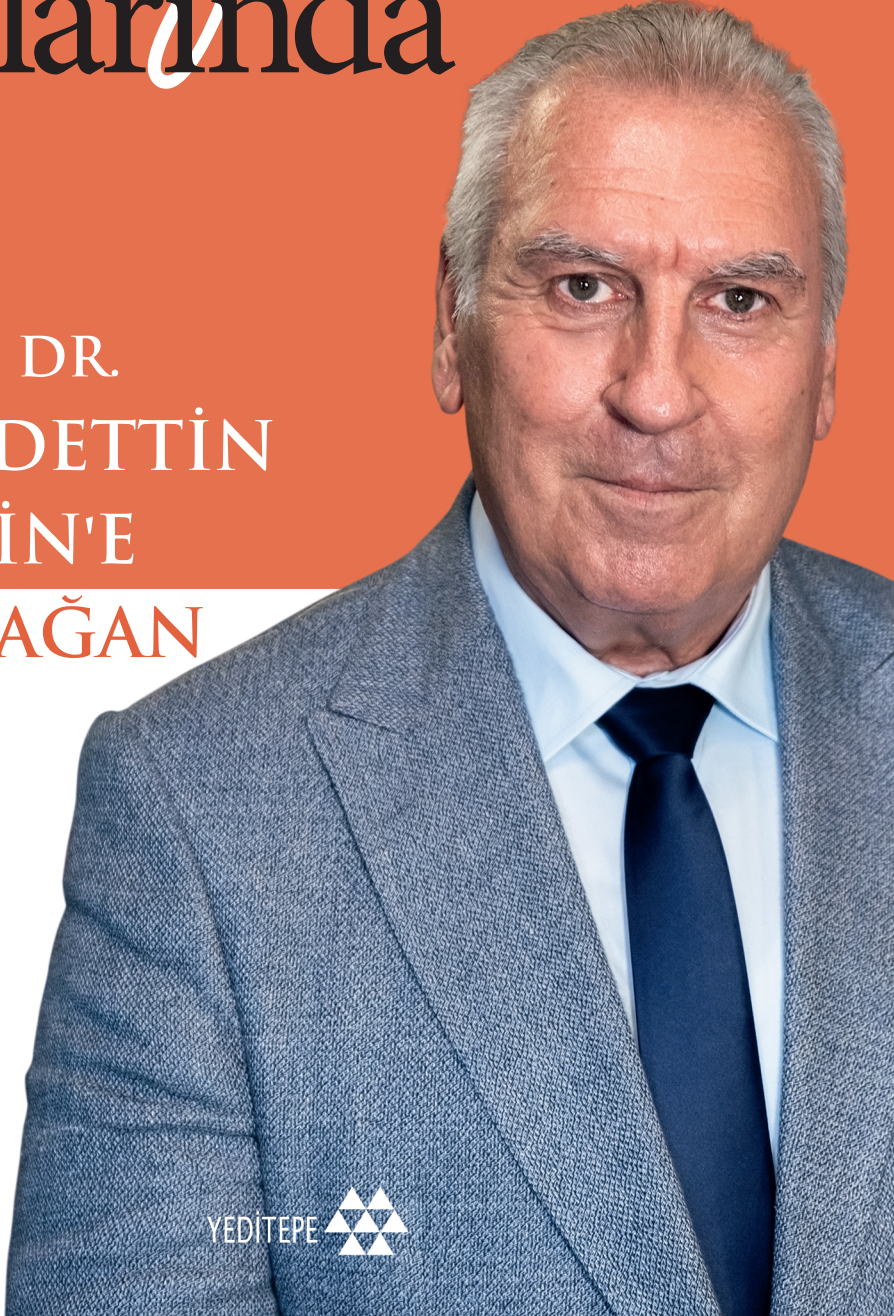

tarihin *engin* sularında

PROF. DR.
VAHDETTİN
ENGİN'E
ARMAĞAN

Editörler
Arif Kolay • Ahmet Vurgun

YEDİTEPE

TARİHİN *ENGİN*
SULARINDA

PROF. DR. VAHDETTİN ENGİN'E ARMAĞAN

**TARİHİN ENGİN SULARINDA
PROF. DR. VAHDETTİN ENGİNE ARMAĞAN**

Genel Yayın Yönetmeni

Sahure Ergüzel

Editörler

Arif Kolay & Ahmet Vurgun

©Yeditepe Yayınevi
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 49829

ISBN: 978-625-8396-82-9
Yeditepe Yayınevi: 600
Armağan: 03

1. Baskı: Kasım 2022

Sayfa Düzeni

Deniz Tugay

Kapak Tasarımı

Sercan Arslan

Baskı-Cilt

Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi
Ticaret Anonim Şirketi
Beytepe Köy Yolu No:3 06800 Bilkent/Ankara
Sertifika No: 46519

YEDİTEPE YAYINEVİ

Çatalçeşme Sok. No: 52/1 34410 Çağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com / bilgi@yeditepeyayinevi.com

TARİHİN *ENGİN* SULARINDA

PROF. DR. VAHDETTİN ENGİN'E ARMAĞAN

Editörler

Arif Kolay & Ahmet Vurgun

YEDİTEPE

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....	7
Vahdettin Engin'in Hayatı ve Eserleri.....	11
Emel (Sofuoğlu) Engin	
Prof. Dr. Vahdettin Engin ile Söyleşi	17
Ahmet Şimşek	
Vahdet Hoca.....	29
Ali Satan	
Dostluk Üzerine	33
Nilay Dursun	
Arkadaşım Vahdettin Engin.....	37
Zafer İzgi	
Tarihi Belge Olarak Damgalar ve Dünyanın Bilinen İlk Pantolonu	41
Mustafa Aksoy	
Bir Başka Gözle Vezir Nizâmü'l-Mülk.....	55
Mehmet Ersan	
Şâh-nâme ve Türkler I: Selçuklu ve Osmanlı Sarayında Şâh-Nâme	63
Osman G. Özgüdenli	
Şehzâde Bâyezid ve Şehzâde Cihangir'in Sünnet Şenliği (1539)	95
Ahmet Önal	
Şer'i Hukuk Açısından Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli Uygulamalarına Farklı Bir Bakış	123
Ufuk Gülsoy	
Tulumbacı Ocağı ve Gerçek Davud'a Dair Yeni Belgeler.....	139
Erhan Afyoncu	
Nâib Köyü Tarihi (15. Yüzyıldan 20. Yüzyıla)	159
M. Hanefi Bostan	
Hatt-ı Hümayûnlar Neden Yakılırdı?	205
Uğur Demir	
Sultan II. Mahmud ile Sultan Abdülmecid'in Medinesi.....	221
Mustafa S. Küçükbaşcı	
Baron Rozen'in Başkomutanlığı Zamanında Kuzey Kafkasya (1831-1838).....	237
Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu	
Osmanlı Müzeciliğine Bakış: Bahriye Müzesi	253
Ayşe Ersay Yüksel	
Osmanlı Modernleşme Sürecinde İstanbul'daki Resmî Kız Okullarının Teftişi.....	273
Yasemin Tümer Erdem	

Enderun'a Hazırlıktan Mekteb-i Sultani'ye Galatasaray Geleneğinin Britanya Basınına Yansımaları	325
	Fatih Gürcan
XIX. Yüzyılda Balkanlar'da Açılan Misyoner Okulları: Hristiyanlığın mı Yoksa Emperyalizmin mi Müjdecileri?	339
	Arzu Meryem Demirkıran
Doksanüç Harbi'nde Ermeniler Üzerine Bir Değerlendirme.....	367
	Davut Hut
Yıldız Sarayı Fotođraf Koleksiyonu	389
	A. Melek Özyetgin Elif Tuđçe Kurt
II. Abdülhamid Döneminde Gerçekleřtirilemeyen Bir Proje: Balıkesir-Babaeski Demiryolu Hattı	413
	Arif Kolay
Vesayetin Gölgesinde Kifayetsiz Fakat Muktedir Bir Kamu Görevlisi: İzmit Mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa (1887-1895).....	431
	Kemalettin Kuzucu
Amerika Birleřik Devletlerinin Kanlı Tarihi: Wounded Knee Soykırımı (1890)	487
	Haydar Çoruh
Askeri Amaçlı Yapılan Bir Hat: Selânik-Manastır Demiryolu ve Bu Hattı Güvenlik Adına Uzatma Giriřimleri.....	519
	Salim Aydın
Stanford J. Shaw'a Göre II. Abdülhamid ve Modern Türkiye'nin Doğuşu: Modernleşme ve Devamlılık Paradigmaları Açısından Bir Değerlendirme	549
	Cemil Öztürk
Hereke Fabrikası Sermakinisti Ali Rıza Efendi.....	559
	Engin Kırlı
Osmanlı Basınına Göre Çanakkale Cephesinde Türk Tayyareleri ve Türk Hava Kuvvetlerinin Oluřumu	587
	Şefik Memiş
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Futbolunun Kurumsallaşması	609
	Barıř Kenarođlu
Yunan Kralı Konstantinos ve Venizelos Çatışması Ekseninde Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşı Politikası.....	621
	Hilal İřçi Yiđit
TBMM Hükümeti ve Osmanlı Bankası İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme	633
	Yasin Özdemir
Türk Eđitim Tarihinde Kâzım Karabekir'in Yeri	641
	Ahmet Vurgun

HATT-I HÜMÂYÛNLAR NEDEN YAKILIRDI?

Uğur DEMİR*

O smanlı'dan günümüze ulaşan milyonlarca belge arasında birçok açıdan önem arz eden hatt-ı hümayûnların müstesna bir yeri vardır. Buna mukabil hatt-ı hümayûnlarla ilgili yeterli çalışma yapıldığını söylemek ise şimdilik imkânsızdır. Çok az padişah, hatt-ı hümayûnları bağlamında çalışma konusu olmuştur¹. Hatt-ı hümayûnlarla ilgili mevcut çalışmaların ise ekseriyetle

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi.

- 1 Hatt-ı hümayûnları merkeze alınarak biyografisi kaleme alınan tek padişah I. Abdülhamid'dir (Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi: Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul 2001). Bunun haricinde bazı padişahların hatt-ı hümayûnlarının birkısmı neşredilmiştir (IV. Murad için bk. Ahmed Refik [Altınay], "Sultan Murad-i Rabinin Hatt-ı Hümayunları", *TOEM*, III (İstanbul 1332), s. 129-141; Önder Bayır, *Sultan Dördüncü Murad'ın Hatt-ı Hümayunları, Suver-i Hutût-ı Hümayün*, İstanbul 2014. Sultan İbrahim için bk. Çağatay Uluçay, "Sultan İbrahim Deli mi, Hasta mıydı?", *Tarih Dünyası*, I/6- 9; II/10-17, 20-21, (İstanbul 1950-1951). III. Ahmed için bk. Baha Gürfirat, "Elyazıları İle Padişahlar: III. Ahmet'in Hattı Hümayunundan Örnekler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı: 4 (1967), s. 67-69; Fatma Zerrin Günel, *Sultan Ahmed III.'in Beyaz Üzerine Hatt-ı Hümayunları*, Bitizme Tezi, İÜ, Edebiyat Fakültesi, 1981: III. Selim için bk. Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*, Ankara 1942; a.g.y., *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları-Nizam-ı Cedit (1789-1807)*, Ankara 1946; Yücel Özkaya, "III. Selim'in İmparatorluk Hakkındaki Bazı Hatt-ı Hümayunları", *OTAM*, sayı: 1 (Haziran 1990), s. 333-354; a.g.y., "III. Selim'in Devlet Yönetimi İle İlgili Bazı Hatt-ı Hümayunları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı: 47 (Nisan 1987), s. 73-84; a.g.y., "III. Selim'in Devlet Yönetimi İle İlgili Hatt-ı Hümayunları", *X. Türk Tarih Kongresi: Ankara 22-26 Eylül 1986 Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV. cilt, (Ankara 1993), s. 1481-1486; Laroussi Mohamed, *III. Selim Hatt-ı hümayunlarında Garb Ocakları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003. Hatt-ı hümayûnlar ile ilgili yapılan çalışmaların, eksik de olsa, genel olarak değerlendirildiği bir çalışma için bk.

diplomatika meselelerinde yoğunlaştığı görülür. Hatt-ı hümayûn, diplomatik özelliklerinin yanında Osmanlı tarihinde çok farklı anlamlara da geliyordu. Padişahın sesi, otoritesi, taahhüdü, desteği ve en etkili tehdidiydi. Hukukî olarak reaya ve seyfiyenin “*duyduk ve itaat ettik*” diyerek hükümdarın otoritesine boyun eğmelerinin en önemli ve en etkili aracıydı. Sultan, bizzat gidemediği yerlerde sesini hatt-ı hümayûnlarıyla duyuruyor, adeta hatt-ı hümayûn padişahın sesi ve görünen yüzü oluyordu. Bu yüzden hatt-ı hümayûn gönderildiği yerde halka veya askere Davudî bir sesle okunuyor², hazirûn da ayakta tazimle dinliyordu. Hatt-ı hümayûn zalimlere ve âsilere en büyük ve şedid tehdit oluyor, mazlumlar ve mağdurlar ise hatt-ı hümayûn ile adaletin tecelli ettiğine inanıyordu. Hatt-ı hümayûn en azgın isyan ateşini söndürmeye yetiyor, âsiler hatt-ı hümayûn duyduklarında “*fermân/emr padişahımızdır*” diyerek itaat arz ediyorlardı. Hatt-ı hümayûnu taklit etmek suretiyle usulsüzlük yapanlar derisi yüzülmek suretiyle öldürülüyordu³. Hatt-ı hümayûn ile bir göreve tayin edilmek üstünlük vesilesi addediliyor, bir övünç kaynağı olarak görülüyor ve “*vezirler arasında istirkâbı da mücip oluyordu*”⁴. Hatt-ı hümayûn hayat garantisi

Yoichi Takamatsu, “Osmanlı Belge Yönetiminde Kesilmiş Hatt-ı hümayunlar”, *Osmanlı Araştırmaları*, sayı: 51 (Bahar 2018), s. 115-157.

- 2 Hatt-ı hümayûnların herkese açık okunması birçok farklı anlama geliyordu. Bazen sultanın, hatt-ı hümayûn gönderdiği kişiye verdiği desteğin bir göstergesi, bazen de hazirûna bir gözdağı idi. III. Mustafa'nın bir hatt-ı hümayûnunda okunup okunmama hususunda şöyle denir: “*Benim vezirim, size olan mubabbet-i derûnum lâzımsince şânını terfi' için başçukadarım ile murassa' rapt ile donanmış iki re's esb gönderdim. İster iseniz divân idüp hatt-ı hümayûnumu cümle muvâcebesinde kıraat etdirdesiz, siz a'lemsiz, münâsib görmezseniz kıraat eddirmeye...*” (TSMA, nr. E 7018/269). III. Mustafa'nın Moldovancı Ali Paşa'ya gönderdiği ve herkese alenen okunması istediği bir hatt-ı hümayûnu için bk. TSMA, nr. E 2456/5.
- 3 Kâtib Çelebi, *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*, II, haz. Zeynep Aycibin, İstanbul 2016, s. 748.
- 4 Uzunçarşılı, “Hatt-ı hümayûn”, s. 374. Ancak bazen fermânın mı hatt-ı hümayûnun mu daha üstün olduğu tartışma konusu olmuştur. Bunun en güzel misallerinden biri Feth Giray ile Gazi Giray'ın hanlık davalarında yaşanan tartışmadır. Tartışmada Gazi Giray, elinde tuğralı fermân olduğu için elinde hatt-ı hümayûn bulunan Feth Giray'a üstün gelmiştir. Kefe Müftüsü Azakizâde, bu münasebetle şöyle bir fetva vermiştir: “*İbtidâ-i zubûr-ı âl-i Osmân'dan bu âna gelince, cümle-i memalik ü büldân, tuğra-yı garrâ-yı Pâdişâb-ı cibân ile zabt olmagelmışdür. Hatt-ı hümayûn ile zabt vâki' olmaduğundan kat'-ı nazar, bu ibrâz eyledükleri hatt-ı Pâdişâb-ı rub'-ı mekûn hatt-ı hümayûnu olduğu neden ma'lûmdur? Câ'iz ki, âbar kimesnenün hattı olup, müzevver ola. Yanınca, bir tuğralı emr-i şerif olup, te'kid eylese, ba'id görmeyüp, i'timâd iderdük ve illâ yalnız bu hatta amel olunmaz, yanınca bir te'kid ider tuğralı temessük lâzım id'*” (Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi, Metin ve İndeks (1003-1045/1595-1635)*, III, haz. Şevki Nezihî Aykut, Ankara 2004, s.

olarak görülüyor ve koyunda taşınıyor⁵; askeri teşvik etmek için en önemli vasıtalarından biri olarak görülüyordu⁶. Bâb-ı Âsafî'de hatt-ı hümayûn okunacağı zaman hazır bulunacak kişilere bu daha önceden haber veriliyor ve herkesin ona göre özel kıyafetleriyle gelmesi isteniyordu⁷. Aşağıda öncelikle bu belge türüyle ilgili bazı meselelere temas edecek; sonrasında ise hatt-ı hümayûnların neden yakıldıkları üzerinde duracağız.

Hatt-ı Hümayûn ile İlgili Bazı Meseleler

Hatt-ı hümayûnlarla ilgili ilk tartışmalı konu bu yazıların kim/kimler tarafından kaleme alındığıdır. Dolayısıyla bu, beraberinde “hatt-ı hümayûnun” nasıl tarif edileceği tartışmasını doğurmuştur. Konuyla ilgili olarak Uzunçarşılı, “*pâdişahların, herhangi bir iş için, bizzat yazdıkları yazılar*” tanımlamasını yapmış; ancak sadrazamların azledilmelerinin bildirildiği hatt-ı hümayûnların ise “*çok zaman pâdişahların kendi yazıları ile*” olduğunu ileri sürmüştür⁸. Buradan da anlaşılacağı üzere Uzunçarşılı, bütün hatt-ı hümayûnların bizzat padişahların elinden çıkmadığı kanaatindedir. Kütükoğlu da genellikle bizzat padişahlar tarafından kaleme alınan emir, herhangi bir konuyla ilgili görüş, değerlendirme ve bilgi vermek üzere yazılan yazılara hatt-ı hümayûn dendiğini belirtmiş⁹; sultanın kaleminden çıkmamış fakat onun kontrolünden geçen hatt-ı hümayûnların da mevcut olduğunu tespit etmiştir¹⁰.

-
- 552-556). Hatt-ı hümayûn ile berat sahibi olmanın üstün olduğuna dair bazı misaller için bk. BOA, Mühimme Defteri, nr. 45, s. 90, hüküm nr. 1061; s. 255, hüküm nr. 3037.
- 5 Hüseyin Tuği, *Musibetnâme (Tablil-Metin ve İndeks)*, haz. Şevki Nezihî Aykut, Ankara 2010, s. 88.
 - 6 Hatta Şemânizâde Silahdar Fındıklılı Süleyman Efendi, *Târih*'inde şöyle bir başlık atar: “Hatt-ı şerif ile askeri gayretlendirmek” (*Şemânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi Mür'it-Tevârih*, II.B, haz. M. Münir Aktepe, İstanbul 1980, s. 93)
 - 7 “*İnşâ'allâhu Te'âlâ işbu çehârşenbih günü sâ'at üçde Bâb-ı Âsafî'de kırâ'at olunacak hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn istimâ' için destâr-ı âdi ve ferâce ile yevm-i mezburda ve vakt-i mersûmda Sarây-ı Hazret-i Sadâret-penâbi'de mevcûd bulunmaları fermân buyuruldu*” (Göynüklü Ahmed Efendi, *Târih-i Göynüklü (Osmanlı Tarihi 1123-1172/1711-1759)*, haz. Songül Çolak, İstanbul 2019, s. 542). Benzeri bir teşrifat için bk. *Târih-i Göynüklü*, s. 503-504, 545, 550, 552. Ayrıca bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 58-59.
 - 8 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Hatt-ı hümayûn”, *İA*, V, 373, 375.
 - 9 Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Ankara 2013, s. 172, 182-183. Ayrıca bk. Fikret Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, s. XXI.
 - 10 Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, s. 180-181. Takamatsu ise Kütükoğlu'nun iddiasına mukabil Uzunçarşılı'nın “*pâdişahların, herhangi bir iş için, bizzat yazdıkları*

Kütükoğlu'nun da ifade ettiği üzere “*istisnai hallerde*” hatt-ı hümayûnların padişahların kaleminden çıkmadığına dair arşivlerde muhtelif misaller mevcuttur. Mesela IV. Murad'ın saltanatının ilk dönemlerinde kaleme alınan hatt-ı hümayûnların başkası tarafından yazıldığı açıktır¹¹. Sultan İbrahim adına kaleme alınan hatt-ı hümayûnlar da bu bağlamda güzel misallerdir¹². Çünkü Sultan İbrahim'e ait bazı hatt-ı hümayûnların arkasında bunların kimler tarafından kaleme alındığına dair notlar düşülmüştür¹³. IV. Mehmed adına kaleme alınan ancak sultanın daha sonra bizzat kendisinin düzelttiği hatt-ı hümayûnların mevcudiyeti de buna misal teşkil eder¹⁴. III. Mustafa'nın bir hatt-ı hümayûnunda da şöyle yazar: “...*İşbu hattımı sırkatibi tabrîr eylemişdir, fi 14 R sene 187*”¹⁵. Bu misallerden de anlaşılacağı üzere hatt-ı hümayûnların

yazılar” olarak tanımlamasının daha “uygun” olduğu kanaatinde (Kesilmiş Hatt-ı hümayunlar”, s. 119).

- 11 Buna dair IV. Murad devrine ait iki ayrı hatt-ı hümayûnunun yazı stiline bakılabilir (TSMA, nr. E 7040/2-3).
- 12 Bu duruma Kütükoğlu da işaret etmiş ve bazı misallere atıf yapmıştır (*Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, s. 181).
- 13 Bunlara dair birkaç misal verecek olursak: “...*Toğan Ağa yediyle sâdır olan hatt-ı hümayûndur, der Tersane, sene 1049, mâb-ı Zilhicce 17*” (TSMA, nr. E 7020/12); “...*Toğan Ağa yediyle sâdır olan hatt-ı hümayûndur, sene 1050, mâb-ı Muharrem 11*” (TSMA, nr. E 7020/13); “...*Mes'ûd Ağa yediyle sâdır olan hatt-ı hümayûndur, sene 1050, mâb-ı Muharrem 28*” (TSMA, nr. E 7020/14); “...*Musâhib Halil Ağa yediyle sâdır olan hatt-ı hümayûndur, der Bağçe-i Fener, sene 1050, mâb-ı Safer 9*” (TSMA, nr. E 7020/15); “*Sene bin elli Saferül-muzafferin on üçüncü günü Musâhib Mehmed Ağa yediyle gelmişdir*” (TSMA, nr. 7020/16); “*Sene 1050 Mâb-ı Rebiülevvel'in fi 4...*, odabaşı yediyle sâdır olan hatt-ı şerîfdir” (TSMA, nr. E 7020/17); “*Sene 1050 Mâb-ı Rebiülevvel'inde fi 14... Silahdar Siyavüş Ağa yediyle sâdır olan hatt-ı şerîfdir...*” (TSMA, nr. E 7020/18); “*Sene 1050 Mâb-ı Cemâziyelâbir fi 18... Silahdar Dilaver Ağa yediyle sâdır olan hatt-ı hümayûndur, der Bağçe-i Davudpaşa*” (TSMA, nr. E 20); “*Sene 1052 Mâb-ı Zilkaade fi 2... Abaza Ahmed Ağa yediyle sâdır olan hatt-ı hümayûndur*” (TSMA, nr. E 7020/25); “*Sene 1053 Mâb-ı Şabanül-muazzam fi 16... Musâhib Taşyatar Ali Ağa yediyle sâdır olan hatt-ı hümayûndur...*” (TSMA, nr. E 7020/27). Bir hatt-ı hümayûn mecmuasında beyaz hatt-ı hümayûnların neden başkaları tarafından yazıldığına dair şu izahat verilir: “*sadr-ı a'zamlara beyaz üzerine iktizâ eden hatt-ı hümayûn tesvididir ki uzun hatt olmağla kapudan yâhûd sırkatibleri tabrîr eder ve bu vecchle bâlâsına hatt-ı hümayûn şekilür 'mücebince amel oluna' yâhûd emr-i hümayûndur' deyu hatt keşide olur*” (İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 6108, vr. 9b).
- 14 TSMA, nr. E 527/67; nr. E 527/68; nr. E 527/69; nr. E 527/70; nr. E 528/4. IV. Mehmed'in saltanatının ilk başlarında hatt-ı hümayûnları padişahın yazı hocası Musahib Beşir Ağa kaleme almaktaydı (*Naimâ Mustafâ Efendi, Târih-i Na'imâ (Ravzatül-Hüseyn Fi Hulâsati Abbâri'l-Hâfikayn)*, III, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2007, s. 1253).
- 15 TSMA, nr. E 5002/11. Koçi Bey de Sultan İbrahim'e hat-ı hümayûn ile ilgili sunduğu raporunda sır kâtibinin padişahların yazıları ile ilgili vazifelerini anlatılır (*Koçi Bey Risali*,

tamamı bizzat padişahların kaleminden çıkmamıştır¹⁶. Yine de bunların padişahın şifahî emirlerinin yazıya geçirilmiş halleri ya da padişahın kontrolünden geçmiş belgeler olduğu da kesindir¹⁷.

Bir diğer mesele unvanına hatt-ı hümayûnların neden yazıldıklarıdır. Buna dair özellikle fermân üzerine yazılan hatt-ı hümayûnların, muhataba işin ciddiyetini göstermek için kaleme alındığı ileri sürülmüştür¹⁸. Bu tür hatt-ı hümayûnların yazılmasının bir diğer sebebinin de bunun teberrük vesilesi görülmesi ve bir ihsan göstergesi olarak telakki edilmesi olduğu tespit edilmiştir¹⁹.

Hatt-ı hümayûnlara dair en fazla ihtilaf konusu kesik hatt-ı hümayûnların nasıl ve neden ortaya çıktıklarıdır. Bu tür hatların padişahlara hürmet göstergesi olarak unvanına yazıldıkları belgelerden kesilmek suretiyle saklandıkları ileri sürülmüştür²⁰. Takamatsu, hatt-ı hümayûnların kesilmesi ile ilgili olarak hürmet yanında şu gerekçeleri sıralar: “...*takrir üzerine hatt-ı hümayun'un kesilip kesilmemesi, muamele için elde gezip gezmemesiyle doğrudan doğruya alakalı değil, Bâbiâli'den dışarı çıkmasıyla alakalıdır... hatt-ı hümayunlar'ın reisülkütâp denetiminde muhafaza edilmesi ve kendisinin konunun sorumlusu olması düşünülmürse, hatt-ı hümayunlar'ın kesilmesi sebebi, belgelerin muamele görmek için*

s. 96-97). III. Mustafa adına kaleme alınan bir hatt-ı hümayûn müsvettesi üzerine bizzat sultan kendi hattıyla düşüncelerini yazmıştır (TSMA, nr. E 2380/252).

- 16 Hatt-ı hümayûnlar zaman zaman başkaları tarafından kaleme alındığı için, özellikle hatlardan hareketle padişahların sağlık durumlarını tahlil ederken veya psikolojik vaziyetlerine dair çıkarımlarda bulunurken temkinli olmak gerekir.
- 17 Hatt-ı hümayûnların kaleme alınma süreçleri, mahiyetleri ve önemlerine dair en önemli çalışma Fikret Sarioğlu'nun zikredilen eseridir. Özellikle s. 95-107 bu manada büyük öneme haizdir.
- 18 Takamatsu, “Kesilmiş Hatt-ı hümayunlar”, s. 121-122.
- 19 III. Ahmed'in hatt-ı hümayûnlarından hareketle Erhan Afyoncu'nun yayınlanacak çalışmasındaki tespitleri. III. Mustafa devrinde hatt-ı hümayûnların bir araya getirildiği bir mecmuada da hatt-ı hümayûnların “*dîvân-ı hümayûn kaleminde mahfûz olan mühimme ceridesine teberrûken ve teyemmünen kayd*” olduğu belirtili (İÜ, Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 5829, vr. 2a).
- 20 Ali Akyıldız, “Hazine-i Evrak'ın Kurulması ve İlk Tasnif Usûlleri (1846-1856)”, *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, (Ankara 1995), s. 79-80. Takamatsu'ya göre “...*takrirler ve kaimeler'in balasında yazılan hatt-ı hümayunlar'ın kesilmesinin nedeninin padişaba hatta hatt-ı hümayun'a saygı göstermek için olduğu ve hatt-ı hümayun'lu belgelerin elde gezmesinden kaçınılması yorumu oldukça mantıklı görünmektedir. Ancak Hazine-i Evrak'ın kuruluşu dönemindeki tasnif sürecinde evrakın üst kısımlarında yer alan hatt-ı hümayunlar'ın kesilerek toplandığı iddiası kabul edilmez*” (s. 135-136).

Bâbiâli'deki reisülküttâb'ın kontrolü altından çıkıp Bâb-ı defteri gibi başka kurumlara gönderilmesi olsa gerektir"²¹.

Hatt-ı hümâyûnların kesilmesinin bir diğer sebebi de unvanına yazılan belgelerin hükümsüz kalmasıdır²². Çünkü hükümsüz kalan belgelerin üzerindeki hatt-ı hümâyûnlar kesilmek üzere saraya geri gönderilirdi²³.

Kesik hatt-ı hümâyûnlar ile ilgili olarak bir diğer ciddi mesele de bu uygulamanın ne zamandan itibaren başladığıdır. Takamatsu, kesilmiş hatt-ı hümâyûna dair en eski misalin I. Abdülhamid'e ait olduğunu iddia eder²⁴. Buna mukabil bu uygulama çok daha önceki bir dönemde başlamış olmalıdır. Zira III. Mehmed'e (yazı stili I. Ahmed'in hatlarına da benzemektedir)²⁵, IV. Murad'a ait olduğu düşünülen kesik hatt-ı hümâyûnlar da mevcuttur²⁶. Ayrıca Sultan İbrahim dönemine ait telhislerin üzerindeki hatt-ı hümâyûnların kesildiğine dair misaller vardır²⁷. III. Ahmed döneminde de bazı hatt-ı hümâyûnların kesilerek muhafaza edildiği görülmektedir²⁸.

- 21 Takamatsu, "Kesilmiş Hatt-ı hümâyûnlar", s. 137. Buna mukabil hatt-ı hümâyûnların, ilgili belgelerle birlikte muhtelif kalemlerde muhafaza edildiğine dair misaller de mevcuttur. Mesela şöyle kayıtlar vardır: "*Tersâne-i âmire ve Matbah ve Arpa emini hazretleri hatt-ı hümâyûnları üç kit'a hutût-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn yeşil hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn kisesinde takrirleriyle ma'an hıfz olunmuşdur. Kassâbbaşı masârifına müt'e'allık olan hatt-ı hümâyûn koyun balifesine verilmişdir...Koyun kalemine virilen hatt-ı hümâyûn ve takrir ve kassâbbaşı besâbının ibrâc olunmuş hulâsa kayıtları kalem-i mezbûra teslim olunmuşdur...İş bu fermân-ı âli yeşil hatt-ı hümâyûn kisesinde mahfûzdur...İş bu sûret-i hatt-ı hümâyûn üç kit'a hutût-ı hümâyûn ile ma'an yeşil hatt-ı hümâyûn kisesinde mahfûzdur*" (BOA, MAD, nr. 10197, s. 11); "*Başmübâsebeye kayd ve hıfz olunmak fermân olmağla aynı ile iş bu mahalle kayd olunup hatt-ı hümâyûnu telhisi ile kebir kırmızı musabber defteri içinde dikilüp hıfz olunmuşdur, fi 8 Muharrem sene 1112*" (MAD, nr. 10146, s. 9). (Bu kayıtlardan beni haberdar eden Engin Çetin'e teşekkür ederim).
- 22 "Battalda hıfz olunan" hükümsüz hatt-ı hümâyûnlar için bk. Takamatsu, "Kesilmiş Hatt-ı hümâyûnlar", s. 131-132. Bu hususta III. Mustafa'nın bir hatt-ı hümâyûnu şu şekildedir: "*Mukaddem irsâl olunan hatt-ı hümâyûnum hükmü ile amel iktizâ etmemekle aynı tarafıma irsâl eylesesiz*" (T SMA, nr. E 7018/110).
- 23 Güzel bir misal için bk. BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21964.
- 24 "Kesilmiş Hatt-ı hümâyûnlar", s. 117. Buna mukabil III. Mustafa'nın da kesik hatt-ı hümâyûnları mevcuttur (T SMA, nr. E 7018/203-226) ve Takamatsu bunları ilgili makalesinde kullanmıştır. Fakat araştırmacı, III. Mustafa'ya ait olan ve bazılarında tarih de bulunan (T SMA, nr. E 7018/205, 10 N 86; nr. E 7018/206, 19 Ş 18) bu hatları I. Abdülhamid'e atfetmekle (s. 116) ciddi bir yanlışla düşmüştür.
- 25 T SMA, nr. E 7043/1-11.
- 26 T SMA, nr. E 7022/647-656.
- 27 T SMA, nr. E 7020/4, 7-10; nr. E 7022/109, 654-655.
- 28 "... *Sâbıkâ Mısır Vâlisi Ali Paşa için tabrir ve dünkü gün arz olunup mübârek hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûnları keşide buyurulan emr-i şerifin içine fetvâ-yı şerife tamâmen*

Hatt-ı hümayûnlar ile ilgili belirtilmesi gerekli bir diğer husus da bu tür belgelerin tamamının “emir” olmalıydır. Çünkü hatt-ı hümayûnların bir kısmını en genel anlamıyla daha çok sadrazamlarla bir haberleşme vasıtası olarak görülmekteydi. Zaman zaman padişahların sevinçlerini, üzüntülerini, öfkelerini veya pişmanlıklarını anlatmak üzere kullanılıyordu. Bu tür hatt-ı hümayûnların resmî bir fonksiyonu olamayacağı açıktır. Bu sebeple Sultan İbrahim’in hastalığının ızdırabından bahsettiği veya III. Ahmed’in eşlerinden şikâyetçi olduğu gibi hatt-ı hümayûnlar resmî bir emir olarak görülmemelidir.

Hatt-ı Hümayûnların Yakılması

Hatt-ı hümayûnlar reisülküttâb tarafından muhafaza edilmekte; reisülküttâb, bu belgeleri aylık torbalara koymakta, aylık torbaları da yıllık torbalara koyarak sandıklar içinde saklamaktaydı. İhtiyaç duyulması hâlinde sandıklarda torbalar içinde saklanan hatt-ı hümayûnlar çıkarılır ve gerekli makamlara gönderilirdi²⁹. Reisülküttâbın hatt-ı hümayûnları bir sistem dâhilinde muhafaza etmesi bu belgelerin günümüze kadar ulaşmasının en önemli âmillerinden biridir.

Hatt-ı hümayûnlar titizlikle muhafaza edilmesine rağmen bir kısmı da yakılarak imha edilmiştir. Hatt-ı hümayûnlar ile ilgili yapılan çalışmalarda maa-lesef bu tür belgelerin yakılmasına dair bizzat padişahların kaleme aldığı emirler üzerinde hiç durulmamıştır. Bugüne kadar bu emirlerin neden verildiği, nasıl ve ne kadar icra edildiğine dair hiçbir şey yazılmamıştır. Buna mukabil bu uygulamanın en azından 17. yüzyıla kadar eskiye uzandığı anlaşılmaktadır. Hatt-ı hümayûnların yakılmasının istenmesine dair padişah emirlerinin kesik hatt-ı hümayûnların mevcudiyetine dair de yeni veriler ihtiva ettiği görülmektedir.

yazılmak müstahsen (...) tebdil olunup dünkü gün hatt-ı hümayûnları erzâni buyurulan emr-i şerif dahi şak olunmak için ma'an gönderilmiştir. .. Ma'lüm-ı mülûkâneleri oldukda hatt-ı hümayûnu olan emr-i şerif şak buyurılıp ve üç kıt'a emr-i şeriflere mücebince amel oluna deyu mübârek hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûnları erzâni buyurulmak bâbında ...” (BOA, Ali Emiri-III. Ahmed, nr. 21964); “...*Mukaddem keşide buyurulan hatt-ı hümayûnlarında şak olacaklar vardır. Şimdi gönderilen beş kıt'a emr-i şerife çekilüp geldikten sonra şak olacaklar dahi arz olunur...*” (Ali Emiri-III. Ahmed, nr. 21355).

29 Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2001, s. 176-179. Görevden alınan sadrazamlara gönderilen hatt-ı hümayûnlar, yeni sadrazam tarafından padişaha geri gönderilirdi. Sadrazam Halil Paşa'nın bu hususta III. Mustafa'ya gönderdiği bir telhisinde şu bilgiler verilir: “...*Selefim kullarına müddet-i sadâretinde şeref-vürüd iden butut-ı hümayûn-ı şevket-makrûnları taleb olundukda cümlesini bir kiseye vaz' ve kendü mübrüyle hatem ve taraf-ı çâkeriye gönderüp...*” (TSMA, nr. E 2380/151).

Osmanlı tarihinde bazı belgelerin yakılması gerektiğine³⁰ dair tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk ve ayrıntılı bilgileri Koçi Bey vermiştir. Sultan İbrahim'e sunduğu raporlarında padişaha arz edilen bazı belgelerin neden yakılması gerektiğine dair şu tavsiyelerde bulunmuştur: “*Ve benim merhametlü Padişahım, bu kâğıdı pareleyüp, ateşe yaktırasın, mahza hemen karihanızdan zubur eyliye*”³¹; “... Benim Kerâmetlü Hünkârım, saltanatın en büyük mühimmi sır saklamaktır. Padişahlar aslâ saltanata müteallik söz âşikâre söylemek caiz değildir. **Veziriâzam kulunuz telhis gönderdikde okuyup malûmü Hümayununuz oldukda pareleyüp ateşe yakasuz, bir cevab kimseye açmıyasız...”³².**

Koçi Bey'in de ifade ettiği üzere “*saltanatın en büyük mühimmi sır saklamak*” olduğu ve “*padişahlar asla saltanata müteallik söz âşikâre söylemek caiz*” olmadığından gizli kalması gereken yazışmaların bir kısmının istenmeyen kişiler tarafından ifşa edilmemesi için yakılmak suretiyle imha edilmesi yoluna gidilmiştir.

III. Mustafa'ya ait bazı hatt-ı hümayûnlarda da gizli kalması gereken belgelerle ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Mesela bir hatt-ı hümayûnda, “*Bu es-râr olmak üzere yazıldı. Çavuşbaşı İspir Ağa için ordu halkı ne söyler hakkında tecessüs eylesiniz. Sizin nasb kerdiniz olmağla...*”³³ denilerek hatt-ı hümayûnun gizli tutulması istenmektedir. Başka bir hatt-ı hümayûnunda ise şöyle yazar: “*Benim vezirim, tarafınıza irsâl eylediğim takriri Nemçe elçisi hafıyyeten reis efendi vekiline ifâde idüp ancak şu şartile ki kimesne vâkıf olmamasını recâ eylemiş. Kaimenüz benden ve benden gayrı kimesne vâkıf değildir. Sizler dahi kimesneye işâ etmeyüp mefhûmundan lâzımüt-tefhim olanları siz tarafınızdan murahbas Abdürrezzak Efendi'ye tahrir eylesiniz. Kaleminiz ile. Efendi-i mûmâileyh gafil bulunmasun zirâ mefhûm-ı takrîre göre Moskovlu tarafından hâbiş ziyâde fehml olunur. Elçi-i mesfûrun recâsına binâen işâdan ziyâde tebhâşi idüp ve Abdürrezzak Efendi'ye dahi refiklerini âgâh eylememesini tekid eyleyüp ve bu takrîr Nemçe elçisi tarafından rivâyet olundığını Abdürrezzak Efendi'ye dahi bildirmeyüp kendü*

30 Bazı defter ve belgelerin yakıldığına dair Naima'daki şu misaller ilgi çekicidir (I, 222, 318). Osmanlı tarihinde resmî evrakın yakılmak suretiyle ortadan kaldırılmasına dair 1845'teki uygulama hakkında bk. Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2012, s. 144. Osmanlıda belge imhası ve bunun ile ilgili ilk nizamnâmeler için bk. Bilgin Aydın, “Osmanlı Devleti'nde Evrak İmha Muhafazasına Dair Neşredilen İlk Nizamname Layihası”, *Arşiv Araştırmaları Dergisi*, sayı: 1 (Nisan 1999), s. 47-53.

31 *Koçi Bey Risalesi*, haz. Ali Kemal Aksüt, İstanbul 1939, s. 79.

32 *Koçi Bey Risalesi*, s. 127.

33 TSMA, nr. E 7018/220.

*mütâla'anız olmak üzere karihanızdan tabrîr ve âgâh eyleyesiz*³⁴. Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya gönderilen başka bir hatt-ı hümayûnda da şunu yazar: “*Âşikâre okunmak için yazılmayıp, hemân kendünüz kırâat eyleyüp lâzım olanlara tenbih edesiz*”³⁵. Yine III. Mustafa bir hatt-ı hümayûnunda, “*Benim vezîrim, lüzûmsuz mahalleri şimdilik terk olunarak sâdık ve mu'temed âdem ta'yîn oluna. Eger kadı keşfiyle ve bile nâzır olup âdet-i mîriye işte otuz sekiz bin beş yüz guruş nısfı olmadığına yemin ederim ki on kiseden ziyâde olmaz. Bunu ber-kâr etdiler. Ben bir akçe viremem. Ta'yîn olunmak âdet-i kadim bir ağa ta'yîn olunur, defterdara herkez rüşvet virür, ma'lûmunuzdur; kadı alur, bostancıbaşı alur, bu ihtiyâc vaktinde hamâkatı nice irtikâb olunur, on iki kiseye ancak olur Edrene semtinde münâsib maldan havâle. Benim tabrîrim defterdara ifâde etmeye*”³⁶.

Başka bir hatt-ı hümayûnunda da şöyle yazar: “*Şimdilik şu kâğıdı kendinizin tobrasında dura. Zîrâ şâyî'ederler. Mahfice Der'viş Efendi'ye irsâl olunmada beis yoktur. Bir fâidesi dahi yoktur...*”³⁷.

III. Mustafa, başka bir hatt-ı hümayûnunda ise gizli kalması gereken belgelerin nasıl ifşa olduğunu ve bunun sakıncalarını şöyle değerlendirir: “*...Siz benim sadâkatkârım ve vekil-i mutlakım olduğunuz ecluden sır-ı zamîrimi tabrîr ederim. Ancak sizlerin ma'lûmu olup âharın âgâh olmaması lâzım iken bundan akdemce tabrîr olunan hatt-ı hümayûnumun mazmûnuna telhisinizi tabrîr eden kâtib vâkîf olmuş olur. Telhisleri reis efendi niçün tabrîr eylemez? Ve aynıları Vâsîf Efendi ile Osmân Efendi'ye irsâl eylemişsiz. Osmân Efendi, esrâr hıfz edemez bir âdem olduğu mücerrebenizdir. Herkesde bir kusûr bulunur. İllâ Allah'dan başka gayrı kemâlete söz yok...*”³⁸.

Yukarıdaki hatt-ı hümayûnlardan anlaşılan o ki, gizli kalması gerekli bilgileri ihtiva eden telhis ve hatt-ı hümayûnların başkaları tarafından görülmesi istenmemektedir. Bunun için gizli belgelerin reisülküttâb tarafından yazılması³⁹ veya sadece sadrazam ile sultan arasında kalması istenmektedir. Bu tür gizli

34 TSMA, nr. E 7018/229.

35 TSMA, nr. E 7018/111.

36 TSMA, NR. 7018/258.

37 TSMA, nr. E 5002/3. Daha önceki dönemlerde de hatt-ı hümayûnların bazılarının yalnızca ilgili devlet adamları arasında gizli kalması istenmiştir. Buna bir misal için bk. BOA, Mühimme Defteri, nr. 102, s. 52, hüküm nr. 226.

38 TSMA, nr. E 7018/110.

39 Zaman zaman gizli belgelerin de sadrazam ve reisülküttâb arasında “sır” olarak kalması istenmektedir. Mesela III. Mustafa'nın bir hatt-ı hümayûnunda şöyle denir: “...gönderilen

bilgileri ihtiva eden hatt-ı hümayûnların başkaları tarafından öğrenilmemesi için zaman zaman yakıldıkları görülmektedir.

Şimdiye kadar yaptığımız taramalara göre yakılmak suretiyle hatt-ı hümayûnların imha edilmesi uygulamasına III. Mustafa devrinde zaman zaman müracaat edilmiştir. Padişahın “yakılsın” emrinin ne kadar hatt-ı hümayûnunun imha edilmesine sebep olduğunu ve bu yüzden tarihte ne tür bilgilerin yanan kâğıdın külleriyle birlikte bilinmezliğe mahkûm edildiğini kestirmek pek mümkün değildir.

III. Mustafa döneminde bizzat padişahın kendi yazılarının yakılmasını istediğine dair şimdilik dört hatt-ı hümayûn tespit edebildik. Aşağıda ne tür hatt-ı hümayûnların yakıldığıнын anlaşılması adına bu belgelerin tam metinlerini veriyoruz.

Belge 1

“Yâ Fettâh

Benim vezîrim, hâlâ Devlet Giray mazhar olduğu iltâf ve inâyâtın mukabili şâyeste tahsîn ve sezâvâr âferin olacak bir hıdmete muvaffak olamadığından mâ'âdâ karındaşları ve selefi Kırım Giray Hân-ı merhûmun etbâ'ı etrâfını ihâta ve celb-i mal ve tahsîl-i âmâl kasdıyla nâ-münâsib işlere sevk ü iğrâ etmeleriyle bî-insâfâne hareket ve adem-i kanâat ile günâgün tekâlîf nâ-bercâ ve tasdî' ve naklinden hâli olamamağla azli irâde olundu deyu tahrîr olunmuş. Husûs-ı merkum bu tarafda şeyhülislâm efendi dâ'imiz ile müzâkere olundukda sefer esnâsında hânlar azli mülâhaza ve ihtimâm olunacak mevaddan olup bâ-busûs asker-i Tatarlardan gayrı ol tarafda askerimiz mevcûd olmamağla askere perîşânlık gelmemek veçhi üzere selâtîn-i Cengiziye'den şeci' vü bahâdır ve cem'iyyet-i asker-i Tatarı tefrika gelmeksizin zabt u rabt ve i'mâle kadir münâsib bir kimesne var mıdır? Bulduğu sûretde dahi asker-i Tatarı her veçhle kendüye celb ve ta'biyyet etdirüp selefi hân-ı müşârunileyhe tarafdar olmayacakları ve sâir mahzûrât-ı melhûzanın indifâ'ına ta'ahhüd ve âkîbet-kârı der-pîş edecek encâmında bir güne gaile çekilmemek üzere subûletle imkâmı olursa ve asker-i Tatarın matlûbu olmağa dahi muhtâcdır ve gali-bâ Tatar askerine istinâdi olmak mülâhazası cesâretine delildir. Azli kabul etmeye, bundan böyle yeniçeri ağası Vezîr Süleymân Paşa'nın dahi zâtında rehâvet ve zabt

takrirleri reis efendi ketm etmek üzere gösteresiz. Bakalım Allah kerimdir. Kimse vâkıf olmaya. Ziyâde ketm oluna. Şüyü' bulmasun. Yine tarafımıza gönderesiz. Okuyup, reis efendi ile nazar idüp hıfz oluna” (TSMA, nr. E 2456/6).

u rabta adem-i kudretinden nâsi azli irâde olunmuş. Anın dahi yerine hâlâ Kulkethüdâsı Süleymân Ağa, ağa olmayup hâricden gayrısı olursa kulkethüdâsının iğbirâr ve infi'âline sebeb olduğundan mâ'adâ ocakları ka'idesi üzere silsileleri olmamağla zağarcı seksoncubaşı ağaların dahi infi'âlleri hasebiyle ba'zı nâ-hemvâr evzâ'a cüret ve ifsâd-ı askere cesâret etmeleri mülâhazadan ba'id olmadığı ve kulkethüdâsının Hotin muhâsarasında mesmû' olan sadâkat ve hizmeti mukabili kendüye ikrâm olunacak iken muntazır olduğu ağalık mansıbından meyûs ve mabrûm olması nice güne mahzûrâtı müceb olacağı gereği gibi fikr ve teemmül ile mülâhaza olunup ba'dehu mahzûrât-ı merkumenin adem-i zuhûruna ta'âhhüd olunursa hakikat-i hâli tafsil üzere rikâb-ı hümâyûnuma tabrîr eyleyesiz.

Donanma-yı hümâyûnunun tesviye ve tanzîmi husûsuna bu tarafda gereği gibi ihtimâm u tekayyüd olunmaktadır. İhmâl ü tekâsül olunmaz ve sefere memûr olacak asker-i nusret-measirin tertib ü tanzîmi ve Anadolu ve Rumilî'nden tesyir ü tertib olunacak asâkir ve vüzerâ ve mîrmîrân ve sâir zâbitânın tanzîmi husûsu kuyudâtı ordu-yı hümâyûnda olduğundan bu tarafdan tertib-i imkânda olmamağla ol tarafda olan ricâl-i devlet-i aliyyem ile müşâvere vü müzâkere edüp vech-i münâsibi ile sizler tertib eyleyesiz. Bir tarafdan tertib ve mübâşirleriyle irsâl eyleyesiz. Ve bir defterini tarafımıza gönderesiz. Efendilere gösterelim. Donanmadan gayri bunda tertib olunmaz. Seksoncubaşı nasıl oldu ma'lûmunuz mıdır? Mahfi keyfiyetini suâl eyleyesiz. **Benim tabrîrimi kimseye söylemeyesiz.** Ma'lûmunuz olur tecessüs eddikde Kulkethüdâsı Süleymân Ağa'yı işgüzâr deyu Hüseyin Ağa merhûm hazm etmedi idi. Hotin'de ol ahvâlde kimin sözü tesir eder ise yine siz a'lemsiz. Kapukıran Mehmed Paşa'yı iki üç defa etmek murâd eyledim, ocaklısı sevmez deyu mâni' oldular. Hâsıl-ı kelâm hâlâ Kulkethüdâsı Süleymân Ağa yerinde kalmak olmaz, çırak olmak iktizâ eder. Mutayyib-i hâtır ile ve Kırım ordusunda olan Şişmanyazıcıoğlu zağircıdır, ol dahi kulkethüdâsı olmak olmaz. Osmân Ağa, Emin Paşa mahfûz-ı lîsân olmadığından def' etdiler idi. Seksoncubaşı Abdullah Ağa mahfûz-ı lîsân degildir deyu def' edecekler idi. **Benim tabrîrimi kimseye söylemeyesiz.** Defterdar efendi ocakzâde olmağla ocakda dostları olmak gerek. Belki bu gün muhızır ağadan ve yazıcısından suâl olunmak münâsib degildir. Ve ba'zı â'yân asker sâhibleri binbaşılardan münâsibdir. Geçen sene gibi mecbûl âdemler olmaz. Eger binbaşılardan iktizâ eder ise mîrmîrânlığı dahi â'yândan çok âdem müstehakk bulunur. **Bu hatt-ı hümâyûnumuzu ibrâk eyleyesiz.** Acele etmeyüp gerek hân gerek ağa ahvâlleri tabrîrimiz üzere mahzûrların mülâhaza eyleyesiz⁴⁰.

Belge 2

“Benim vezîrim, cümle efkâr ve ızdırâbımdan fazîle ordu ricâlinin tabî’atlarında firâr ve avdete âmâde olmak alâmetlerinden ba’zı eşyâlarını der-alıyyeye ve Edrene’ye irsâl eyledikleri rivâyet olunmağla müstağrak-ı hayret olmakdayım. Mâdem ki işler bu dereceye geliyor, ma’âz-Allah sümme ma’âz-Allah eger Babadağı vak’ası misüllü ednâ bahâne ile Edrene cânibine avdet ederiz fikrinde iseler bu ne fikr-i fâsiddir? Bundan böyle nerede râhat ümid ederler? Şimdiden o makuleleri tedib ile sâirleri terhibde kusûr etmeyesiz. İşler bu dereceye geldi. Ba’dezîn fikr ve ihtiyât iktizâ eylemez. Abdi Paşa ve Baht Giray Sultân ne mahallerdedir ve fimâba’d Baht Giray Sultân’ın tarafından dahi emniyyet olmamağla bir fesâd daha etmemek için ne tedbîr edersiz? O mahallerde bulunması münâsib olmamak gerek ve Nu’mân Paşa ma’iyyetine ne mikdâr asker sevk ü tesyîr olundu ve ne tedbîrdesiz ve mukaddem Karasûda olan top ve cebehâne ve mühimmât yed-i küffâra giriftâr olmuş. Tekrâr top ve cebehâne irsâl olundu mu? Ne sûretde nizâm ve takviyyete sa’y olunuyor? Ucâleten arz eyleyesiz. Ohri Ahmed Paşa beş yüz nefer piyâde ve birkaç yüz nefer süvâri ile Boğazhisar’a memûr olup bu esnâda bu taraflara vâsıl olmağla der-akab Varna’ya memûr kılındı. Mahall-i memûresine vüsûlünde vesîle-i gayret olmak üzere mümkün ise Ohri Sancağı’nı degil ise ahar bir sancak tevcih eyleyesiz. Bundan sonra Nu’mân Paşa ma’iyyetine peyderpey imdâd u i’ânet edüp sizler Şumnu’da sâbit-kadem ve îrâm u ikdâmda ihtimâm eylemeniz rey-i münâsibdir. Düşman gerek Varna ve gerek sâir her ne tarafa yürür ise sizler her taraf askerinin ardında kalup imdâd etmek mümkün olur. Ordunun hareketine hazır olmak gerek. Peyderpey mümkün olduğu mertebe asker ve zahîre ile Nu’mân Paşa’ya kuvvet virmege gayret eyleyesiz. Lâkin bu vaktin gayreti sâir vakitlerin gayretine benzemez. Allahu Zülcelâl tevîfik ve nusretler ihşân [eyleye]. Geçen sene Nemçe elçisi küffârın bu güne tedbîrini haber virüp tarafınıza tabîr olunmuşidi. Sözü doğru çıkdı. Nu’mân Paşa’ya itâ için akçe irsâl eylediğiniz Dadgıstânlı Ali Paşa gibi ihşânda noksân eylememesini tenbîh eyleyesiz. Zirâ tecrübe olundu ve askere vahşet virmek için bozulduk deyu feryâd edenleri ve düşman çokdur, geliyor misüllü askere perişânlık virecek hareketlerde olan münâfıkları bilâ-amân katl eylesesini Nu’mân Paşa’ya tenbîh, tabîr eyleyesiz. Gerüye âdem koya. Baht Giray ile Abdi Paşa’dan haf olunur. **Bu kâğıdı ibrâk eyleyesiz**”⁴¹.

41 TSMA, nr. E 7018/147.

Belge 3

“Bu hattımızı ibrâk eyleyesiz.

Benim vezirim iş bu takrîre nazar eyleyesiz, ba'zı kelâmlar böyle takrîr virdükce bî-şu'ûr oluyorum. Aman benim vezîrim Allah aşkına tashih eyleyüp sıbhatini tahrîr eyleyesiz ve Silistre ve Karasu ordularına sevk-i asker ve kuvvet virmeye ihtimâm eyleyesiz. Eger hakikat-i hâl takrîre muvâfık ise hâl pek müşkil olur, ma'azallah! Bizim hattımızı kat' idüp kimesneye gösterilmeye, turnacı ağa galiba mürted olmuştur”⁴².

Belge 4

“Belgrad muhâfızı top kundakların yapmak bahânesiyle kazâlardan katî çok akçe almış fakat on, on beş kundak yapıp kusûr toplar kundaksız kalmış. Bu bahâne ile paşanın zulmü istimâ' eyledim. Alenen gelenler ol taraftan efrât söylüyor. Re'âyâ bundan firâr ediyor. Böyle ma'lûm ola. Reis efendiye tahrîrimi söylemesiz. Paşanın bu husûsda azl olmasa size bize vebâl-i azîmdir, kapukethüdâsına reis efendi sâhib olur ise elbetde kendinde bir nef'î olmuştur, sefere niçün gelmez? İki bin kise aldı deyu rivâyet iderler. Müftü ile yeniçeri kâtibi Osman müttefiklerdir. Müftü bundan azl olur.

[Hat-ı hümayûnun arkasında] İbrâk oluna”⁴³.

III. Mustafa'nın yakılmasını istediği hatt-ı hümayûnlarının sadrazam tarafından okunduktan sonra imha edildiği anlaşılmaktadır. Bununla ilgili Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa, 15 Zilhicce 1182/22 Nisan 1769 tarihli takririnde şu bilgiyi verir: “...ve irsal buyurulan hatt-ı hümayûnları, emr-i hümayûnları üzere ibrak olunur. Alimallah kulunuzun karşımda olan meşaleye kayyım-ı kulları koyup ibrâk idiyorum. Ne mümkündür ki efendim bir şeyi fermân eyleye kulunuz hilâfına hareket iderim. Alimallah hâzır u gaibde efendimin fermânına mutî ve münkadım”.

Sadrazam Moldovancı Ali Paşa, III. Mustafa'ya gönderdiği bir takririnde hatt-ı hümayûnların yakılmasına dair şu önemli bilgileri verir: “Efendim bu âna gelince taraf-ı hümayûnunuzdan gelen hatt-ı hümayûnlar cümlesi memhûr ve mahfûz turıyor. Geçen gün ‘ibrâk-ı bi'n-nâr eyleyesiz’ deyu emr ü tahrîr buyurmuşuz. Efendimin mübârek hatt-ı hümayûnlarını ibrâk eylemekte

42 TSMA, nr. E 7018/244.

43 TSMA, nr. E 7018/61.

kulunuz a göre meymenet olmayup terk-i edeb olduğundan bir vecble o küstâblığa cesâret edemem. Lâkin izn-i hümayûnunuz olur diye cümlesini bir kiseye vaz' ve membûren hâk-pây-ı hümanûnuza göndereyim. Efendimiz yed-i şerifleriyle ibrâk buyurmaların gayet recâ ederim. Zîrâ kulunuzda turdukca bî-huzûr oluyorum. Emr ü fermân efendimindir"⁴⁴.

Sadrazam Yağlıkızîzâde Mehmed Emin de III. Mustafa'ya gönderdiği bir takririnde padişahın yakılmasını istediği hatt-ı hümayûnları imha ettiğine dair şunları yazar: "*Şevketlü, kerâmetlü pâdişâhım. Tembîr-i arıza-i çâkeri vakti Süleyman Haseki kulları gelüp getürdüğü hatt-ı hümayûn-şevket-makrunlarının mefhûmu ma'lûm-ı çâkerânem oldu. Emr-i hümayûnları üzere kenarı meşuk olan hatt-ı hümayûnları ibrâk olunur. Ve bimenlillahi te'âlâ vakt oldukça kulları her husûsu tafsil üzere tahrirde kusûr itmem. Lâkin ba'zı vakt işgal-ı kesire ve zihni perişân bulunur. Ana binâen tafsilde kusûr olur ve bundan sonra umûr-ı müsta'celeyle Tatarlar istihdâm olunur. Emr ü fermân hazret-i menlehün emrindir*"⁴⁵.

Moldovancı Ali Paşa'nın takririnden III. Mustafa'nın bazı hatt-ı hümayûnların yakılmasını istemesine rağmen sadrazamın bunu yapmadığı ve ilgili hatların mühürlenerek bir kise içinde Topkapı Sarayı'na geri gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu bilgi, yakılması emredilen hatt-ı hümayûnların neden yakılmayıp günümüze kadar ulaşabildiği sorununun de bir nebze cevabını verir. Ali Paşa'nın padişahın yakılmasını emrettiği hatt-ı hümayûnları neden yakmadığına dair ileri sürdüğü "**terk-i edeb**" etmemek gerekçesi ise tartışmaya açıktır. Sadrazamın böyle yapmak suretiyle padişahın başka bir emrini ise yerine getirmeyerek "**terk-i edeb**" ettiği izahıta varestedir. Sadrazamın bu tasarrufunda yakılması istenen hatt-ı hümayûnlarda müzakere edilen konulara dair mesuliyetten kaçmak veya kendisini emniyete almak istemesinin de bulunduğunu söylemek mümkündür.

Sadrazam Ali Paşa'nın "edebsizlik" etmemek gerekçesiyle III. Mustafa'nın hatt-ı hümayûnlarını yakmamasına rağmen, yukarıdaki misallerden anlaşıldığı üzere başka sadrazamlar bu tür emirleri yerine getirmekte bir beis görmemişlerdir.

Yukarıdaki misallerden anlaşıldığı üzere hatt-ı hümayûnlar reisülküttâblar vasıtasıyla okunmasına ve muhafaza edilmesine rağmen, bazı özel durumlarda hatt-ı hümayûnlar reisülküttâblardan da saklanmıştır.

44 TSMA, nr. E 4846.

45 TSMA, nr. E 2380/6.

Verdiğimiz örneklerden yakılması istenen hatt-ı hümayûnların uluslularla-
sı ilişkilere dair gizli bilgilere dair olduğu kadar tayin, azil ve devlet adamlarıyla
ilgili tenkit ve tespitlerle de ilgili olduğu müşahede edilmiştir. III. Mustafa'ya
ait kesik hatt-ı hümayûnların bir kısmınının 1768 Harbi'ndeki ordu ahvaline dair
kaleme alınan başka takrirlerin unvanından kesilmiş olması bu durumun başka
bir göstergesidir⁴⁶.

Hatt-ı hümayûnların yakılmak zorunda kalınmasının temel sebebi sadra-
zam ile padişah arasında gizli kalması gerekli bilgilerin ifşa olmasından endişe
edilmesidir. Bu da sadrazam ile padişahın savaş yüzünden farklı yerlerde olma-
sından kaynaklanmıştır. Ayrı yerlerde oldukları için “şifahen/lisânen” müzake-
re edilecek meseleler⁴⁷, mecburen kâğıda dökülmek zorundaydı.

Hükümsüz kalan hatt-ı hümayûnların bazıları da yakılmaktaydı. Yukarıda
belirttiğimiz üzere her ne kadar “battal hatt-ı hümayûnlar” “kesilmek” suretiy-
le reisülküttâbın nezaretinde saklansa da sadrazamın III. Mustafa'ya sunduğu
şu takriri ve padişahın kaleme aldığı cevabî hatt-ı hümayûn başka bilgiler de
ihtiva etmektedir: “*Battal hâcet degildir. Mezbûr Osmanlar itlâk olundu ve ben
yazdım ve haber gönderdim. Battal arzuhâl ve hattımız ibhrâk olundu. Battalını
kim istemiş haberimiz yokdur*” [Sadrazamın takriri]: “... Yenişehirli Osman Efen-
di'nin itlâkını müş'ir sâdır olan fermân-ı âlişânın battalı olan arzuhâl ve ol babda

46 Mesela Şehdi Osman'ın takrirlerinin özetlendiği bir sadrazam telhisinin unvanında olması
gerek III. Mustafa'ya ait hatt-ı hümayûn kesilmiştir (TSMA, nr. E 2380/32).

47 III. Mustafa'nın bir hatt-ı hümayûnunda şöyle denir: “*Musazâde Efendi'nin reyyle lisânen
söylenecek kelâmdır...*” (TSMA, nr. E 2380/252). I. Abdülhamid dönemindeki misalleri
için bk. Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, s. 112-116. I. Abdülhamid'in şu
hatt-ı hümayûnu bu manada çok güzel bir misaldir: “... *Sadr-ı sâbıkın makam-ı sadâretinde
taraf-ı hümayûnumda cüz'î ve küllî mevâdd ne ise hatt-ı hümayûnumun kırâ'atinde odanın
perde altında olan hademe makulesi istimâ' eyleyüp konak be-konak âleme şâyî' etdikleri bu defa
sana tefbîm olunmuşdur. Mahremül-esrâr olan Kapûda Kethûda Bey ve Reisül-küttâb olan
efendidir. Fimâ-bâ'd beynimizde vâkı' olan umûr-ı devletin esrârına sen ve Kethudâ Bey ve
Re'is efendiden mâ'adâ bir ferd vâkıf olmamak üzere kat'i emr-i mülûkânemdir...*” (Sarıcaoğlu,
Sultan I. Abdülhamid (1774-1789), s. 306-307). “Lisanen arz” etmek için her zaman ayrı
yerlerde olmak da zorunlu değildi. Zaman zaman devlet meseleleri yüzyüze ve lisanen
de müzakere edilirdi. Mesela bir telhiste şöyle denir: “... *Dîvân-ı hümayûnlarında arz
olunacak umûr olmamağla fermân-ı âlileri üzere sâir mesâlih ile gereği gibi tekayyüd olunup
ve Dîvândan sonra lisânen arz olunacak ba'zı husûs olmağile bu kulları varup rikâb-ı
kâmyâb-ı şehriyârilerine yüz sürmege izn-i âlileri erzâni...*” (TSMA, nr. 2449/27). Ayrıca
Osmanlı uygulamasında zaman zaman padişah haricindeki görevliler de “şifahi” emirler
verebiliyordu.

*şerefrîz-i sudûr olan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûnları birkaç gün mukaddem ma'rûz-ı atıyye-i ulyâ-yı mülûkâneleri kılınmışdı. **Battal-ı mezbûrun kaleme hıfzı kanûn-ı kadîm oldığına binâen küttâb-ı kalem battal-ı mezbûru taleb etmelerile taraf-ı çâkerâneme irsâline inâyet-i aliyye-i mülûkaneleri erzânî buyurulur ise emr ü fermân ...***"⁴⁸

III. Mustafa'nın hatt-ı hümâyûnundan anlaşıldığına göre bazı battal hatlar ve diğer resmî belgeler yakılmak suretiyle imha edilmekteydi. Ayrıca sadrazamın takriri, battal evrakın ilgili kalemlerde muhafaza edildiğini ve bunun takibini de kalem kâtiblerinin yaptığını göstermektedir.

SONUÇ

Osmanlı tarihine dair en önemli belge gruplarından birini oluşturan hatt-ı hümâyûnlar ile ilgili çalışmalar hâlâ başlangıç seviyesindedir. Araştırmalar ilerledikçe yeni bilgilerin tespit edileceği aşikârdır. Bu çalışmada hatt-ı hümâyûnlarla ilgili bazı tartışmalı hususlar üzerinde duruldu. Bu bağlamda öncelikle "hatt-ı hümâyûnun" nasıl tarif edileceği ele alındı. Ardından hatt-ı hümâyûnların bir kısmının neden kesildikleri tartışmasına temas edildi. Bu uygulamaya dair en eski misallerin III. Mehmed döneminden günümüze ulaştığı belirtildi.

Çalışmanın asıl meselesi ise hatt-ı hümâyûnların neden yakıldığı oldu. Yaptığımız tetkikler neticesinde III. Mustafa döneminde, özellikle gizli kalması istenen hatt-ı hümâyûnların yakıldığı veya yakılması istendiğini tespit ettik. Buna mukabil hatt-ı hümâyûnların yakılması hususuna dair yeni araştırmalar kaleme alındıkça bu tür bir işleme neden müracaat edildiğine dair farklı misallerin de tespit edilmesi kuvvetle muhtemeldir. Burada biz, III. Mustafa dönemindeki bazı misallerden hareketle, daha önce müstakil bir çalışmaya konu edilmeyen hatt-ı hümâyûnların yakılması meselesini ilim âleminin dikkatine arz etmiş bulunmaktayız.

48 TSMA, nr. E 5001/287.